

סימן י

צרכי רבים

פתיחה

הסימן הבא יעסוק בהיתר לעשות מלאכה בחול המועד לצורך רבים, ובהגדרת אופני ההיתר ואופני האיסור, במלאכה לצורך המועד ובמלאכה שאינה לצורך המועד, וכן בהגדרת ההבדל בין צרכי יחיד לצרכי רבים.

א. חילוק בין צורך רבים במועד לצורך רבים שאינו במועד

היתר צרכי רבים כשהרבים "צריכין להם"

נאמר במשנה (ב' ע"א): "מתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים, וחוטטין אותן, ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים, ועושין כל צרכי הרבים", ע"כ. ובגמרא (ה' ע"א) איתא: "חטיטה אין, חפירה לא. אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שאין רבים צריכין להם, אבל רבים צריכין להם, אפילו חפירה מותר", ע"כ. ויש להבין מהו אותו צורך, שהרי בין החפירה ובין החטיטה אינן נעשות סתם, אלא בגלל צורך כלשהו.

הראשונים הבינו שצורך זה הוא צורך המועד, ומשמעות הדבר להלכה

ונראה בפשטות שהכוונה לומר שלא הותר אלא כשהרבים צריכים לכך במועד. וכן כתבו הראשונים. ז"ל הרמב"ן (ד"ה וחפירת): "כשאין לו מה לשתות אפילו חפירה מותרת בטריח ובמלאכת אומן, ובלבד לצורך המועד כלומר בור שהוא צריך לשתיה שלו, הא לחפור בור גדול והוא אינו צריך אלא לשתיה שלו".

1. כלומר, שהאדם אינו זקוק אלא לשתיה, והוא חופר בור יותר גדול מכדי צורך זה.

או לשנים ושלשה בני ביתו, אסור, שהרי בכל המלאכות הצריכות כגון קצירה וטחינה, כולן אמרו: ואם עשה והותיר מותר, ובלבד שלא יערים, כלומר לכוין ולהותיר לאחר המועד, עכ"ל. הרי מפורש בדבריו שהצורך שהוזכר בגמרא הוא צורך המועד. והדבר אף עולה מכך שהגמרא (שם) הזכירה את צורך היחיד וצורך הרבים בחדא מחתא, ולגבי יחיד הסכימו כל הראשונים שהצורך הנדרש כדי להתיר מלאכה הוא צורך המועד, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' רד). וכן כתב הרמב"ן בתורת האדם (עמ' קכה). וכן כתב המאירי (ה' ע"א ד"ה חפירת) וז"ל: "חפירת בורות שיחין ומערות ושיפת סדקיהן בטיחת סיד אם הם של רבים וצריכין להם עכשיו מותר לכתחילה, ואם לא היו צריכין להם עכשיו אסור לחפור לכתחילה", עכ"ל. ונראה ש"עכשיו" היינו בתוך המועד. וכן כתב הרשב"א (ש"ת ח"ד סי' שכו) וז"ל: "ועוד אני מסתפק אם התירו צרכי רבים במועד במלאכת אומן יותר מצרכי יחיד אלא בדברים הצריכים לגוף". ומההשוואה לצרכי יחיד נראה שגם צרכי רבים היינו צרכי המועד של הרבים. ובהמשך דבריו כתב שטעם ההיתר בצרכי רבים הוא "שבכל אלה, יש בהן צורך רבים, לחיותם ולשמור מן הנזקין, שאי אפשר לרבים להתבונן בדרכים. ואפילו בשבת, התיר לטלטלם".

ומדברי הראשונים הללו עולה, שהיתר צרכי רבים מתחלק לשניים: לצורך המועד הותרו מלאכת אומן ומלאכה שיש בה טרחה מרובה, ושלא לצורך המועד הותרה רק מלאכת הדיוט. שהרי חטיטת הבורות גם היא מלאכה, ואעפ"כ הותרה, וע"כ טעם הדבר הוא שיש בה צורך רבים. וכן מבואר גם בדברי הראב"ד המובאים ברא"ש (פ"א סי' ו, הובא לעיל עמ' רכז). וכעין זה היא שיטת התוספות המובאת בריטב"א (ה' ע"א ד"ה חטיטה, ובתוס' שלפנינו ליתא), "דרבים צריכים להן לשתות אחר המועד ואפילו הכי חופרין מעכשיו כדי שיהיו מזומנין להם לאחר המועד לאלתר, אבל כשאין צריכין להם אפילו לאחר המועד לאלתר, אין חופרין אלא חוטטין", ע"כ. ובדבריהם מבואר גם צורך "לאחר המועד לאלתר" נידון כצורך המועד להתיר חפירה. ויעוין עוד לקמן (עמ' רסט) בדין דבר הנצרך מיד לאחר המועד.

מדברי הריטב"א נראה שאוסר מעשה הדיוט שאינו לצורך המועד

ואולם הריטב"א (שם) כתב וז"ל: "והנכון כמו שהיה מפרש הרמב"ן ז"ל דהכי קאמר, לא שאנו אלא שאין הרבים צריכים להם אלא להרוחה בעלמא, ומכל מקום הרוחה יש להם אפילו במועד, ולפיכך חוטטין שלא יצטרכו כולם למלאת ממקום אחר, אבל רבים צריכין להם במועד ואפילו בדוחק, כלומר שיהיו המים

יותר קרובים להם, אפילו חפירה מותר, ודכותא גבי יחיד שצריך להם היינו שיהיו קרובים בביתו, ושאינ צריך להם כי יש לו אפילו בקירוב עם הרבים אלא שהוא רוצה בהרוחה לעצמו לשתות משל עצמו, עכ"ל. ומבואר בדבריו שאף החטיטה הותרה רק לצורך הרוחה שבמועד, ואם כן נראה שלא יתיר מעשה הדיוט שאינו לצורך המועד אף אם הוא לצורך הרבים. וכבר עמד המהדיר (הערה 333) על כך שהדברים סותרים לדברי הרמב"ן בתורת האדם הנ"ל. ולהלכה נראה שיש לנקוט כדעת המיקלים בספק דרבנן זה. וכן פסק המועדי ה' (פ"ב ס"ב).

נראה שגם הרמב"ם שהתיר כתיבת אומן לצורך רבים, לא התירה אלא כשצריכים לכך במועד

ובמשנה (יח ע"ב) שנינו: "ואלו כותבין במועד: קדושי נשים וגיטין ושוברין, דייתיקי מתנה ופרוזבולין, איגרות שום ואיגרות מזון, שטרי חליצה ומיאונים ושטרי בירורין, גזרות בית דין ואיגרות של רשות", ע"כ. ולעומת אגרות של רשות שכתבו הרמב"ם והרמב"ן שהותרו משום שאין אדם מדקדק בכתיבתן והן כמעשה הדיוט, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' רלח ואילך), הרי ששאר הכתיבות המתוארות במשנה הינן בעלות חשיבות ונכתבות ע"י סופר מומחה, והווי מעשה אומן. וקל וחומר שלשיטת בה"ג ולשיטת הראב"ד (שם), כתיבות אלו חשובות מעשה אומן. ובאמת הרמב"ם (שם ה"ב) נימק את ההיתר לכתיבות אלו וז"ל: "שכל אלו כצרכי רבים הם", עכ"ל². ולפי הנ"ל נראה לומר שגם כתיבות אלו

2. הראב"ד והרמ"ך השיגו על הרמב"ם וכתבו שלא מובן איזה צורך יש לרבים בדברים הללו, ולכן פירשום משום דבר האבד, וכשיטתם בהט"ו שם (ראה לעיל עמ' רלט). ובביאור מחלוקתם נראה שהרמב"ם הבין שפעילות שוטפת של בית דין נחשבת כפעילות ציבורית כיוון שאינה מיועדת לרווחתו של פרט מסוים אלא לרווחת הציבור, ואע"פ שבפועל אינה משרתת אלא את הפרטים (כך צריך לומר גם בדעת הרמב"ן וסיעתו שהתירו חפירת קברות משום צורך הרבים, ואע"פ שמדובר על יחידים שייקברו שם. ראה להלן עמ' רנט). וכן כתב להדיא הר"ן (ש"ת סי' פ' ד"ה ונשוב, תשובתו נדפסה גם בש"ת הריב"ש סי' שצ, והובאה בשם הר"ן בב"י סי' תקמה אות ה) בביאור דברי הרמב"ם הללו וז"ל: "שהדברים המזדמנין תדיר ויש בהן תקון המדינה, אע"פ שבכל פעם ופעם הם פרטיים, צרכי רבים מקרר", עכ"ל. וכן כתב המאירי (ב' ע"א ד"ה ועושינן): "שכל שבית דין נזקק לעשותו, צורך רבים הוא", עכ"ל.

לעומתו, הראב"ד והרמ"ך לא קיבלו הגדרה זו אלא דנו רק מצד הנעשה בפועל בבית דין, והו אכן אינו נוגע אלא ליחידים המעורבים בדין, ולכן הוזקקו לטעם של דבר האבד. ועכ"פ, אין הראב"ד והרמ"ך מחמירים במעשה אומן הנעשה לצורך רבים, אלא רק מפרשים אחרת את מה

נחשבות כצורך המועד, והיינו מפני שאותם אנשים חפצים לגרש או לתת מתנה או לחלוץ וכו' במועד עצמו. ואע"פ שיכולים לדחות זאת, מכל מקום כיון שיש להם תועלת בדברים הללו, והיא מורגשת כבר במועד, שפיר נחשב הדבר לצורך המועד.

ב. העמדת ההיתר בצרכי הגוף

חילוק הרשב"א בין צרכי הגוף לשאר צרכים

ובשו"ת הרשב"א (שם) נשאל האם מותר להשלים בניית בית כנסת בחוה"מ, ובתוך דבריו כתב וז"ל: "אני מסתפק אם התירו צרכי רבים במועד במלאכת אומן יותר מצרכי יחיד אלא בדברים הצריכים לגוף, בחפירת בורות שיחין ומערות וכיוצא בהן, בהסרת הקוצים מן הדרכים, ותיקון הרחובות. שבכל אלה יש בהן צורך רבים לחיותם ולשמור מן הנזקין, שאי אפשר לרבים להתבונן בדרכים... ומשמע התם דאפילו כיוונו מלאכתם במועד. דאף המרחצאות יש בהם חיי נפש משום רחיצת גופו, דלא ליתי שחנא וכיבי, כדאמרינן בריש פרק אלו (עדים שהוא מכר לי) [נדרים שהוא מפר] [נדרים פ' ע"ב]: לא רחיצה, איכא עינוי. וגרסינן התם (פא ע"א): אמר שמואל: ערבוביא דרישא מייתא לידי עורונא, ערבוביא דמני מייתא לידי שעמומיתא, ערבוביא דגופא מייתא לידי שיחני וכיבי. ומיהו לא שרו אלא בצריכי להו רבים אבל לצורך יחיד לא, משום דאפשר ליה למחייא שלא במרחץ, וא"כ לא צריך ליה, או אזיל לדוכתא אחרינא, אבל רבים אי אפשר, ואי האי לא צריך, האי צריך. והוא הטעם לקלקולי המים ולתקוני הדרכים, דאפשר ליחיד להתבונן בדרכים. ואף בברייתא משמע נמי משום חיי נפש התירו... אבל לתקן את העיר וחומותיה, אע"פ שהם צרכי רבים, כל שאין משום חשש נפשות, אין מותרים ובונים, ששנינו בתוספתא (מו"ק פ"א ה"ד): מי שהיה כותלו גוהא לרשות הרבים, סותרו ובונה אותו משום סכנת נפשות; חומת העיר שנפרצה גודרין אותה, גדרה ונפרצה אין גודרים אותה, ואם היתה סמוכה (לסתר) [לספר], סותרה

שלפי הרמב"ם מהווה ראייה לכך. ולכן לא הבאנו את דבריהם בפנים. ולפי כל זה, עלתה בידינו סיבה נוספת לכך שהרמב"ם (שם) הבין שאגרות הרשות אינן אגרות הממשלה אלא אגרות שלום, שהרי לפי דרכו, אגרות הממשלה בכלל צרכי רבים הן.

ובונה כדרכו³... ואע"פ ששנינו: עושים כל צרכי רבים, היינו כגון אלו וחפירות בורות. ובירושלמי (שקלים פ"א ה"א) אמרו: אלו הן צרכי רבים: דיני ממונות, דיני נפשות, דיני מכות, ופודים ערכים וחרמים והקדשות, ומשקים את הסוטה, ועורפים את העגלה, ושורפים את הפרה, ורוצעין עבד עברי, ומטהרין את המצורע, ופורקין את המנעל מעל גבי האימום, אבל אין מחזירין אותו. ובכל אלו אין דבר שצריך למלאכת אומן⁴. ומה שמנו בהדי הנך טובא שאין בהם צרכי רבים, כבר פירש הראב"ד ז"ל למה שנאום כאן⁵, עכ"ל.

מבואר בדבריו שלא הותר מעשה אומן אלא לצרכי הגוף של הרבים, לאפוקי מצרכים רוחניים כגון בנין בית כנסת, ולאפוקי מצרכים שאינם חיוניים לחיי נפש, כגון בניית חומות העיר וכגון "לתקן את העיר". והלכות המועד עקרות הן, ואין לך בהן אלא חידושן. ודברי הרשב"א הם דלא כרדב"ז, שכתב (ש"ת ח"א סי' שנו) שכתבת תשובה לשאלה הלכתית כלולה בהיתר צרכי רבים⁶. אמנם כאמור, הרמב"ם התיר פעילות מערכות ציבוריות משום צרכי רבים אף במקרים שהדבר לא נכלל בכלל צורך הגוף, וכגון כתיבת צוואות ומתנות. ובדבריו בית אב לדברי הרדב"ז. והב"י (סי' תקמד אות א) הביא את דברי הרשב"א בשתיקה ונראה שקיבלם, ואף הרמ"א בהגהה (שם ס"א) הביאם להלכה, וכן פסקו האחרונים.

3. עד כאן דברי התוספתא, כולל המילים "משום סכנת נפשות".

4. יש להעיר שלא ברור מדוע השקיית סוטה אינה כרוכה במעשה אומן, שהרי חלק מתהליך ההשקיה הוא כתיבת המגילה, וכתיבת סת"ם נידונית כמעשה אומן לדעת רוב ככל הראשונים (ראה רמב"ם פ"ז ה"ד, רמב"ן ד"ה ואיגרות; וכל שכן לפי הראשונים שאסרו כתיבת אגרות שלום משום מעשה אומן). והרשב"א עצמו כותב בהמשך דבריו שכתבת תפילין הותרה רק משום המצווה, ומוכח להדיא שאלמלא המצווה היתה נאסרת.

5. המהדיר ציין לפירוש תלמיד הרשב"א (ב' ע"א ד"ה ועושין), וז"ל: "וכתב הר"א ז"ל דהכא איכא מילי טובא שאינן צרכי רבים כהשקאת סוטה וטהרת מצורע ורציעת עבד ופריקת מנעל מן האימום אלא דמותרין כצרכי רבים קאמר", עכ"ל. ויצוין כי גם לשון הרמב"ם (פ"ז הי"ב) היא: "כצרכי רבים".

6. ואין נראה לומר שהרדב"ז לא ראה את תשובת הרשב"א ולכן כתב אחרת ממנו, שהרי הרדב"ז הוא נאמן ביתו של הרשב"א ומביא מתשובותיו במקומות רבים מספור. מה גם שתשובת הרשב"א הובאה בב"י, שהיה בן מקומו ותקופתו של הרדב"ז. ואף ספר ב"י עצמו עמד לנגד עיני הרדב"ז ומוזכר כעשרים פעמים בתשובותיו. אמנם אליבא דאמת נראה שיש לנקוט כדברי הרדב"ז, מן הטעם שיתבאר בסימן הבא, שלצורך מצווה הנצרכת במועד יש להתיר מעשה אומן.

המנחת יצחק והשש"כ מתירים מעשה הדיוט לצורך רבים שאינו צורך המועד אף שלא במקום צורך הגוף

ובשמירת שבת כהלכתה (פרק סח ס"ד והערה טו) כתב שלא הגביל הרשב"א את ההיתר אלא במעשה אומן לצורך המועד, אך מעשה הדיוט שאינו לצורך המועד הותר לצורך הרבים אף שלא במקום צורך הגוף. והביא ראיה לדבריו מהיתר הירושלמי לערוף את העגלה ולשרוף את הפרה במועד. וכן נקט בפשיטות בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' נב ד"ה והנה שוב איתא). וכן כתב בעקבי מועד (עמ' קו).

מדברי הרשב"א נראה שההיתר אינו תלוי במצווה

ואולם, לפי מה שיתבאר להלן (סי' יא) שבמקום מצווה הותר מעשה הדיוט גם כשאין הדבר נצרך למועד, דשיהוי מצווה לא משהינן, היה מקום לדחות את הראיה מהיתרים אלו לצרכי רבים שאינם מצווה. ומאידך גיסא, נראה לכאורה שהסתפקות הרשב"א שייכת גם לגבי מעשה הדיוט שאינו לצורך המועד. שהרי מדברי הרשב"א נראה שיסוד הספק שהסתפק בו אינו בראיות להחמיר, אלא בכך שלא מצא ראיות להקל אף שלא במקום צורך הגוף, ואם לא מקבלים את ראיות השש"כ, הרי שספק זה נוגע גם למעשה הדיוט שאינו לצורך המועד, ואם כן הדעת נותנת לדמות את שני הנידונים ולהחמיר אף בזה. ובגמרא נראה שעיקר ההיתר של צרכי רבים נאמר במעשה אומן לצורך המועד, ורק נידון צדדי העלה את ההיתר של מעשה הדיוט שאינו לצורך המועד, וממילא קשה בסברה לחדש חילוקים ביניהם ללא שיהיה הדבר מעוגן בגמרא ובפוסקים. וגם השש"כ לא התבסס על סברת ליבו אלא הביא ראיה לדבריו, ואם באמת אין הכרח בראיה זו, נראה שיש להחמיר.

אמנם נראה שיש לקיים דבריהם. שהרי בדברי הרשב"א נשנו כל ההיתרים הללו תחת הכותרת של צרכי רבים, ולא נחת כלל להזכיר את המצווה שבכך, אלא נימק להדיא שטעם ההיתר הוא שאין בהם מעשה אומן. ושפיר יש ללמוד מדבריו שכל צרכי רבים מותרים אם אין בהם מעשה אומן, אפילו אם אינם צרכי הגוף. ורק אחר כך דן בגדרי צורך מצווה.

הלכה למעשה

דבר שהרבים צריכים לו במועד או מיד אחריו, הותר לעשות עבורו מעשה אומן. דבר שהרבים צריכים לו אך אינו צורך המועד, הותר לעשות עבורו מעשה

הדיוט, ומסתבר שבטרחא מרובה יש להחמיר, וכנ"ל (עמ' רכד ואילך) לגבי מעשה הדיוט לצורך המועד. היתר מעשה אומן הוגבל דווקא לצרכי הגוף, אך בצרכים שאינם צרכי הגוף, כגון בניית ותחזוקת מבני ציבור וגינות ציבוריות, לא הותר מעשה אומן. ועכ"פ בכל אלה יש להתיר מעשה הדיוט. בכלל היתר צרכי רבים נכללת פעילותן הסדירה של מערכות ציבוריות כגון משטרה, בתי דין, בתי חולים, חברות אוטובוסים ציבוריות וכי"ב, אע"פ שמערכות אלו מטפלות גם במקרים פרטיים כשלעצמם. ויעוין עוד בשו"ת טל לברכה (סי' סח) שהתיר פעילות של משרדי מזכירות יישוב מטעם זה.